

زبان‌شناسی اجتماعی

پیتر ترادگیل، ترجمه محمد طباطبایی. تهران، آگه، ۱۳۷۶. چاپ نخست، ۲۶۳ صفحه.

۱. بررسی شکلی

این کتاب یکی از کتابهای معروف درباره زبان‌شناسی اجتماعی است و نویسنده آن، یکی از بنامان و پیش‌برندگان اصلی این حوزه است. متن انگلیسی کتاب به زبانی علمی و روان نوشته شده است. متن ترجمه‌شده کتاب به فارسی نیز به طور کلی شفاف و روان است. اما در مواردی به نظر می‌رسد که مترجم کتاب ساختار زبان انگلیسی را به متن فارسی انتقال داده و از این لحاظ اندکی بر روانی متن تأثیر گذاشته است. برای نمونه، فصل سوم کتاب با این جمله آغاز شده است: «آزمایشی را در آمریکا انجام دادند که در آن از تعدادی افراد خواستند...».

به نظر می‌رسد که بهتر بود مترجم در ترجمه این جمله و موارد مشابه، آنها را از حالت مجهول خارج می‌کرد و به عنوان مثال آن را به صورت «[گروهی از پژوهشگران] در آمریکا آزمایشی را انجام دادند که در آن از تعدادی از افراد می‌خواستند...» ترجمه می‌کرد؛ زیرا چنین جمله‌ها و ساختارهایی با زبان فارسی سازگارتر است و پردازش و خواندن آنها هم برای خواننده، ساده‌تر است.

کتاب خوب ویراستاری شده و ایرادهایی که از این لحاظ می‌توان بر آن گرفت، اندک است. اما بهتر بود که به جدانویسی برخی عناصر توجه بیشتری می‌شد. مانند: «آنست» و «آندو» (ص ۱۷)، «اینست»، «بدست دهیم»، «بازتابهایی»، «واقعیتند» و «بویژه» (ص ۱۸)، «کسانیکه» و «با اینهمه» (ص ۲۱)، «بهرحال» (ص ۲۴)، «بیک» (ص ۲۶)، «همانطوریکه» (ص ۲۷). در سراسر کتاب در موارد بسیاری به جدانویسی بی‌توجهی شده است، درحالی‌که در مواردی چون «آنست»، «اینست» و «بیک» (به یک) سرهم‌نویسی شکل عجیب و حتی غیرقابل خواندنی به واژه می‌دهد که موجب دامن زدن به شفاف نبودن خط فارسی نیز می‌شود. در مواردی میان وند و پایه‌ای که بدان افزوده شده است، فاصله وجود دارد، مانند «نا آشنا» و «پر تنشی» (ص ۱۷).

از نظر حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی، کتاب از سامان خوبی برخوردار است و در آن آشفته‌گی یا گزینش فونت یا حروفی دیده نمی‌شود که خواندن آن را برای خواننده دشوار سازد. تنها می‌توان گفت که اگر کتاب در قطع بزرگ‌تری چاپ می‌شد، برای استفاده به عنوان کتابی درسی مناسب‌تر بود. صحافی و طرح جلد این کتاب هم همانند دیگر کتاب‌هایی است که نشر آگه در حوزه زبان‌شناسی منتشر کرده است و از کیفیت قابل قبولی برخوردار است.

کتاب در کل به همراه واژه‌نامه‌ها و کتاب‌نامه آن در ۲۶۴ صفحه سامان یافته است. از این‌رو به نظر می‌رسد که برای درس دو واحدی جامعه‌شناسی زبان در مقطع کارشناسی ارشد زبان‌شناسی حجم آن مناسب است. در مقطع دکتری نیز بی‌گمان اگر این کتاب معرفی شود، حجم آن مناسب است، با این تفاوت که در این مقطع باید متناسب با موضوع هر فصل کتاب، مقاله‌هایی که به‌صورت ریزتری به موضوع می‌پردازد، به دانشجو معرفی شود.

کتاب دارای پیشگفتار، بیان ضمنی هدف، زیرعنوانی به‌جای مقدمه به قلم دکتر محمدرضا باطنی، فهرست اجمالی مطالب و فهرست منابع است. کتاب فاقد بخش‌هایی چون مقدمه فصل، جمع‌بندی یا نتیجه‌گیری فصل و همچنین تمرین و آزمون است. اما در کتاب از جدول، نمودار و تصویرهایی بهره گرفته شده است که در بحث‌های مربوطه در دیگر کتاب‌های جامعه‌شناسی زبان هم دیده می‌شود. این جدول‌ها، نمودارها و تصویرها برای روشن‌تر شدن متن و موضوعات مطرح‌شده در کتاب آمده است. کتاب همچنین دارای دو واژه‌نامه «انگلیسی-فارسی» و «فارسی-انگلیسی» است که آنها هم به رفع ابهاماتی که ممکن است برای خواننده درباره برخی از برابره‌های فارسی اصطلاحات انگلیسی پیش آید، کمک می‌کند.

۲. بررسی محتوایی

آنگونه که مترجم در «پیشگفتار مترجم» گفته است، اصطلاحات جامعه‌شناسی کتاب را از کتاب «زمینه جامعه‌شناسی» دکتر امیرحسین آریان‌پور گرفته است و «در مورد معادل‌های فارسی اصطلاحات زبان‌شناسی از ترجمه‌ها یا تألیفات فارسی در زمینه زبان‌شناسی» استفاده کرده است. از این‌رو و با توجه به آنکه بسیاری از این اصطلاحات در نوشتگان علمی این دو رشته تثبیت شده‌اند و شأن اصطلاحی آنها به رسمیت شناخته شده است، کاربرد آنها در این کتاب هم موجب یکدست‌شدن اصطلاحات علمی در ایران و به‌ویژه در حوزه جامعه‌شناسی زبان می‌شود. مترجم همچنین در «پیشگفتار مترجم» به مواردی چون «زبان‌گونه»، «دو زبان‌گونه»، «فراگونه»،

«فروگونه»، «کران‌زبانی»، «دوگویی»، «زبان‌گردانی» و «زبان‌جهی» اشاره کرده است که خود آنها را به ترتیب به عنوان برابره‌های واژگان انگلیسی high variety, diglossia, variety, language shifting, bidialectalism, paralinguistic, low variety switching وضع کرده است. بی‌گمان درباره برخی از این معادل‌ها می‌توان چندو چون کرد. برای نمونه، برابر جافتاده variety در نوشتگان زبان‌شناسی ایران، «گونه زبانی» است و «زبان‌جهی» هم به عنوان برابر language switching خوب به نظر نمی‌رسد. همچنین ترجمه Martha's vineyard که نام جزیره‌ای است به «جزیرهٔ تاکستان مارتا» (ص ۳۰)، جای ایراد دارد. ترجمه secular linguistics به «زبان‌شناسی دنیوی»، low prestige به «کم‌وجهه» (ص ۳۰)، Lowland Scots dialects به «گویش‌های اسکاتلندی پستی‌ها» (ص ۱۴۷)، Bush Negro به «کرئول سیاهان بوتله‌زاری» (ص ۲۴۸) و مواردی از این دست هم خالی از اشکال به نظر نمی‌رسد.

آنچه در این کتاب آمده است، با فصل‌بندی متفاوتی در کتاب‌های دیگر این حوزه هم دیده می‌شود. برای نمونه این کتاب فاقد فصلی زیر عنوان برنامه‌ریزی زبانی است که در بسیاری از کتاب‌های جامعه‌شناسی زبان دیده می‌شود، اما دارای فصلی زیر عنوان «زبان و ملت» است که به طور عمده همان مطالبی در آن مطرح است که در برنامه‌ریزی زبانی مورد توجه است. همچنین بحث‌های مربوط به زبان و جنسیت، ارتباط کاربرد زبان و تنوع زبانی با طبقه اجتماعی، تنوع اجتماعی و جغرافیایی و تأثیر آن بر زبان و تفاوت زبان‌شناسی اجتماعی با جامعه‌شناسی زبان در این کتاب به‌خوبی مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین می‌توانیم بگوییم که در حد یک کتاب مقدماتی، به لحاظ محتوایی کتاب از جامعیت کافی برخوردار است.

در کل بیشتر مباحث مهمی که به طور معمول در یک کتاب مقدماتی زبان‌شناسی اجتماعی می‌آید، در این کتاب وجود دارد. از این‌رو محتوای کتاب گویای عنوان آن («زبان‌شناسی اجتماعی: درآمدی بر زبان و جامعه») است. همین مطلب را می‌توان درباره فهرست کتاب و عنوان فصل‌های آن نیز گفت. البته بهتر بود که نویسنده، مطالب هر فصل را در چارچوب زیرعنوان‌هایی خُرد می‌کرد تا استفاده از کتاب به عنوان یک متن آموزشی آسان شود.

با توجه به شناسنامه کتاب به نظر می‌رسد که متن انگلیسی کتاب در سال ۱۹۸۳ منتشر شده است. از این‌رو گذشته از مطالبی که حالتی بنیادین و کلاسیک در جامعه‌شناسی زبان پیدا کرده‌اند، برخی از داده‌ها و اطلاعات داده‌شده در کتاب اکنون می‌تواند قدیمی و کهنه شده باشد؛ به‌ویژه

اینکه از زمان انتشار متن انگلیسی کتاب در بخش‌هایی از جهان چون «اتحاد جماهیر شوروی» پیشین که در فصل «زبان و ملت» کتاب به آن پرداخته شده، تحولات زیادی رخ داده است. متأسفانه با توجه به آنکه سال نشر منابع مورد استفاده نویسنده در کتابنامه نیامده است، نمی‌توان درباره روزآمدی منابع مورد استفاده نویسنده هم اظهارنظر دقیقی کرد. ویژگی این کتاب، بحث برخی از موضوعات زبان‌شناسی در چارچوب و زیرعنوان‌های متفاوتی است که به نمونه‌هایی از آنها در بالا اشاره کردیم. به عنوان نمونه‌ای دیگر می‌توان به طرح مباحث مربوط به گویش‌های منطقه‌ای در فصل جدایی با عنوان «زبان و جغرافیا» اشاره کرد. مباحث این فصل در کتاب‌های دیگر زبان‌شناسی اجتماعی به طور معمول به همراه بحث‌های مربوط به گویش‌های اجتماعی مطرح می‌شود.

مطالب کتاب به‌هم‌پیوسته است و در کتاب پراکندگی دیده نمی‌شود. در هر فصل نیز مطالب به شیوه‌ای منظم و منسجم ارائه شده است. تنها خرده‌ای که می‌توان بر کتاب گرفت این است که در هر فصل، مطالب با تقسیم‌بندی‌های بیشتر ارائه نشده است و همه مطالب به صورت پیوسته به دنبال هم در یک فصل آمده است. اگر این ویژگی را ضعف کتاب بدانیم، می‌توانیم بگوییم یکی از پیامدهای آن، خسته‌شدن خواننده، دشواری در پیدا کردن مطالب در کتاب و دشواری تدریس کردن آن است.

کتابنامه این کتاب به‌شیوه کمتر آشنایی تنظیم شده است. درواقع به‌جای آنکه همه منابع مورد استناد کتاب براساس نام نویسنده و به ترتیب الفبایی در بخشی به نام کتابنامه یا منابع سامان یابد، در پایان کتاب منابع با توجه به هر فصل به‌صورت جداگانه آمده است. در میان این منابع، نام آثار مهم و معتبری دیده می‌شود، اما به‌هرحال شیوه تنظیم کتابنامه نامعمول است و دسترسی به نشانی منابع برای خواننده دشوار است. همچنین برخی توضیحات در منابع هر فصل کتاب وجود داشته که مترجم آنها را ترجمه نکرده است.

بر شیوه ارجاع‌دهی کتاب، گذشته از خرده‌ای که بر کتابنامه آن گرفتیم، این خرده هم گرفتنی است که در نشانی منابعی که در کتابنامه نام آنها آمده است، تاریخ انتشار در هیچ موردی داده نشده است. از این‌رو با مراجعه به این بخش به‌راحتی نمی‌توان نشانی و مشخصات کامل منابعی را که نویسنده از آنها بهره گرفته است، پیدا کرد. در این اثر از منابعی بدون ذکر مأخذ آنها استفاده نشده است.

این کتاب به گسترش مرزهای دانش در کشور ما کمک می‌کند و ترجمه آن هم موجب غنای بیشتر زبان فارسی است. مترجم، متن را با وفاداری به متن اصلی و بدون افزودن چیزی به آن یا کاستن چیزی از آن به طور کامل به زبان فارسی برگردانده است. متن فارسی کتاب روان است و به‌آسانی خوانده می‌شود. مطالب را هم مترجم با امانت‌داری به فارسی درآورده است، تاجایی که گاه حتی اثر ساخت زبان انگلیسی بر زبان متن فارسی حس کردنی است. دربارهٔ برابریابی‌ها پیش‌تر سخن گفتیم و البته خرده‌هایی را هم بر برخی از برابریابی که مترجم اختیار کرده است وارد دانستیم. مترجم با نوشتن «پیشگفتار مترجم» و توضیحاتی که در آن ارائه کرده، تلاش کرده است به خواننده در خواندن کتاب کمک کند. همچنین برابریابی‌های انگلیسی بسیاری از واژگان و اصطلاحات متن به‌صورت پانویس در کتاب آمده است که آنها هم خواننده را در فهم بهتر متن یاری می‌کنند. واژه‌نامه‌های انتهای کتاب هم کمک خوبی برای خواننده کتاب در رفع برخی از ابهام‌های احتمالی است.

۳. ارزشیابی کلی و پیشنهادها

از این کتاب می‌توان برای درس جامعه‌شناسی زبان در مقطع کارشناسی ارشد و دکترای رشته‌های جامعه‌شناسی و زبان‌شناسی استفاده کرد. بهترین استفاده این کتاب به عنوان منبعی درسی در سطح کارشناسی ارشد رشته زبان‌شناسی می‌تواند باشد؛ زیرا هم کتاب مقدماتی است و موضوعات اصلی جامعه‌شناسی زبان را به دانشجویان این رشته معرفی می‌کند و هم حجم آن مناسب یک درس ۲ واحدی است. از دیگر نکات مثبت کتاب که آن را مناسب تدریس می‌کند زبان روشن و بی‌پیچیدگی آن است. البته این کتاب را در رشته‌های دیگری هم که به رابطهٔ زبان و جامعه توجه دارند، می‌توان به عنوان منبعی درسی یا کمکی معرفی کرد. ویراستاری اثر برای چاپ‌های بعدی پیشنهاد می‌شود.